

ОЗНАКИ КВАЛІФІКОВАНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В ЮРИДИЧНІЙ КЛІНІЦІ

В статті здійснено аналіз системи наукових поглядів та розробок з проблематики кваліфікованої правової (юридичної) допомоги, визначено основні ознаки, яким повинна відповідати така допомога. Проведено загальнотеоретичний аналіз правової допомоги, яка надається юридичними клініками вищих навчальних закладів України юридичного профілю, на предмет її відповідності вимогам кваліфікованої правової допомоги.

Пріоритет загальнолюдських цінностей, потреб, інтересів і прав людини, що покладено в основу програм усіх навчальних дисциплін

та спеціалізованих курсів в Національному університеті «Одеська юридична академія», яскраво свідчить про значні та невідворотні зміни в підході до організації та визначення змісту сучасної вищої юридичної освіти саме як соціально-орієнтованого феномену. При підготовці фахівців в юриспруденції професорсько-викладацький склад університету намагається не лише навчити майбутніх правників основам та тонкощам юриспруденції, але й виховати їх у душі поваги до закону, прав і свобод людини та громадянина, сформувані у них особистість, здатну до відкритості та щирості, справедливості та милосердя, співчуття та бажання безкорисливо допомагати [1, с. 3].

І до таких правників належать, насамперед, випускники Національного університету «Одеська юридична академія», які в період навчання в стінах своєї alma mater беруть активну участь в діяльності її унікального структурного підрозділу – юридичної клініки. Саме в юридичній клініці студенти університету мають прекрасну можливість не лише пройти програму практичного навчання професії юриста, але й долучитися до вирішення однієї з найбільш серйозних проблем сучасного українського суспільства – усунення прогалин в доступі малозабезпечених верств населення до безоплатної правової допомоги [2, с. 3].

Зокрема, протягом останніх трьох років у діяльності юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» в статусі консультантів та помічників консультантів взяло участь близько вісімсот студентів, аспірантів та слухачів Інституту підготовки професійних суддів цього університету. За вказаний період понад чотири тисячі відвідувачів юридичної клініки отримали виключно на безоплатній основі юридичні консультації з різних галузей вітчизняного законодавства та права, а студентами-клініцистами було підготовлено більше двох тисяч документів правового характеру, що також свідчить про високий рівень довіри громадян до діяльності цієї юридичної клініки.

Водночас, в наукових колах уже багато років поспіль триває дискусія щодо якості правової допомоги, яка надається студентами-консультантами в юридичних клініках при вищих навчальних закладах України юридичного профілю. Особливо гостро це питання постало саме сьогодні, коли на розгляді Верховної Ради України знаходиться підготовлений до другого читання проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» щодо визначення статусу юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги (реєстраційний № 0926 від 12.12.2012 року), внесений народними депутатами України С. В. Ківаловим, Ю. Р. Мірошніченком та П. В. Мельником [3].

Специфіку та особливості надання безоплатної правової допомоги в юридичних клініках досліджували такі вітчизняні вчені – активні представники юридичного клінічного руху в Україні, а саме: Н. С. Дубчак, М. В. Дулеба, А. О. Галай, В. А. Єлов, Р. С. Кацавець, Х. Г. Колінчук, Ю. І. Матвєєва, Ю. М. Савелова, О. Л. Соколенко, І. І. Сенчак, М. В. Удод, І. О. Шмарін, В. П. Янишен та ін. Проте, ці дослідження мали більше емпіричний, а не теоретичний характер, оскільки ґрунтувалися на доведенні тези «про кваліфіковану правову допомогу в юридичній клініці» статистичними даними її діяльності (кількістю осіб, які звернулися за правовою допомогою, наданих усних та письмових консультацій, складених документів правового характеру, судових засідань за участі студентів-клініцистів) та незначною кількістю або ж, взагалі, відсутністю будь-яких скарг чи зауважень зі сторони суб'єктів отримання правових послуг – відвідувачів юридичної клініки.

Також, деякі аспекти проблеми права на правову допомогу в різних сферах діяльності досліджувалися в роботах вітчизняних науковців О. М. Бандурки, М. І. Бажанова, Т. В. Варфоломєєвої, Т. М. Заворотченко, А. Т. Комзюка, В. В. Копейчикова, Т. В. Омельченка, П. М. Рабіновича, О. Ф. Скакун, Ю. М. Тодики, а також були предметом дослідження таких російських учених як В. М. Белік, О. О. Воронов, А. Г. Манафов, Р. Г. Мельниченко, А. Л. Міронов, О. В. Невська, Г. М. Резник, Ю. Т. Шрамко, Ю. І. Шумілов та ін. Однак, у наукових працях цих вчених питання якості (кваліфікованості) правової допомоги, яка надається студентами-консультантами в юридичних клініках, не розглядалися.

Метою цього дослідження є здійснення загальнотеоретичного аналізу правової допомоги, яка надається юридичними клініками вищих навчальних закладів України юридичного профілю, на предмет її відповідності ознакам кваліфікованої правової допомоги.

Право на правову (юридичну) допомогу є конституційним правом і за своїм змістом виступає однією з юридичних гарантій реалізації, захисту та охорони прав і свобод людини та громадянина. Згідно положень Закону України «Про безоплатну правову допомогу» право на безоплатну правову допомогу – це гарантована Конституцією України можливість громадянина України, іноземця, особи без громадянства, у тому числі біженця чи особи, яка потребує додаткового захисту, отримати в повному обсязі безоплатну первинну правову допомогу, а також можливість певної категорії осіб отримати безоплатну вторинну правову допомогу у випадках, передбачених цим Законом [4, ч. 1 ст. 3]. Поняття «правова допомога» в цьому законі визначається

як надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення [4, п. 3 ч. 1 ст. 1].

В той же час, чинне законодавство України не дає визначення такої правової категорії як «кваліфікована правова допомога», а тому у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі існують різні точки зору щодо цього поняття та основних критеріїв такої допомоги.

На думку А. Л. Міронова, право на кваліфіковану правову допомогу як суб'єктивне право – це гарантована державою за допомогою законів можливість особи отримувати необхідну йому допомогу від інших осіб, що володіють спеціальними юридичними знаннями, вміннями та навичками [5, с. 15].

Авторами дослідження «Громадянські права людини: сучасні проблеми теорії та практики» запропоновано ввести поняття «мінімальні стандарти кваліфікованої юридичної допомоги», складовими яких є наявність юридичної освіти у особи, яка надає правову допомогу, а також пред'явлення до особи, яка надає окремі види юридичної допомоги, спеціальних вимог (кваліфікаційний іспит, стаж і т. д.) [6, с. 399].

Г. М. Резнік вважає, що відповідно до світової практики кваліфікованою може вважатися допомога, що надається фахівцями по праву – як мінімум особами, які мають юридичну освіту, при обов'язковому дотриманні професійних стандартів та етичних норм, а також за підтримки професійного контролю. Поза цими стандартами та нормами юридична допомога кваліфікованою визнана бути не може [7, с. 26].

З точки зору В. М. Беліка, саме поняття «кваліфікована юридична допомога» характеризує її якісну складову – наявність у суб'єкта надання кваліфікації, що може виразитися в складанні кваліфікаційного іспиту для отримання передбаченого законом статусу. В свою чергу, наявність статусу передбачає не тільки додаткові професійні можливості, але й міри професійного контролю у вигляді відповідальності за недостатню якість цієї допомоги та етичні порушення (наприклад, дисциплінарна відповідальність в адвокатському співтоваристві) [8, с. 107].

На думку М. М. Кіпніса, конституційне право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги гарантується не тільки створенням (інституціоналізацією) професійного співтовариства адвокатів, але й встановленням державою принципів діяльності цієї спільноти, які захищають від довільного втручання під час надання юридичної допомоги [9, с. 98].

Також, основоположним у взаєминах між особою, яка потребує правової допомоги, і тим, хто таку допомогу може надати, є довіра. Як зазначав Є. В. Васьковський, «...для того, щоб клієнт міг бути цілком відвертим зі своїм адвокатом, необхідно дати йому впевненість, що всі відкриті ним обставини будуть триматися в суворому секреті та ні в якому разі не отримають розголосу. Звідси виникає у адвоката обов'язок так званої професійної таємниці, яка існує в інших професіях...» [10, с. 42].

Як бачимо, чітких критеріїв для оцінки та розподілу кваліфікованої та некваліфікованої правової допомоги до теперішнього часу не вироблено ні теорією, ні практикою, а також не закріплено чинним законодавством України. За результатами аналізу вищевикладених точок зору можна виділити основні ознаки, яким повинна відповідати будь-яка кваліфікована правова допомога, а саме: 1) наявність юридичної освіти в суб'єкта надання такої допомоги; 2) успішна здача цим суб'єктом кваліфікаційного іспиту на право надання такої допомоги; 3) дотримання цим суб'єктом професійних стандартів та етичних норм при наданні такої допомоги; 4) наявність професійного контролю за суб'єктом надання такої допомоги; 5) незалежність суб'єкта надання такої допомоги від впливу третіх осіб; 6) додержання цим суб'єктом принципу конфіденційності при наданні такої допомоги.

Саме тому визначити характер правової допомоги, яка надається юридичними клініками при вищих навчальних закладах України, можна лише шляхом здійснення аналізу такої допомоги на відповідність вищевказаним ознакам.

1. На думку Е. Н. Калачевої, вже за однією єдиною ознакою – наявністю вищої юридичної освіти, ту допомогу, яку надають юридичні клініки, не можна назвати кваліфікованою, оскільки студенти-консультанти лише здобувають таку освіту [10, с. 39].

Однак, в більшості юридичних клінік України існує поділ студентів, які беруть участь в їх діяльності, в залежності від рівня теоретичних знань та практичних навичок, курсу навчання та періоду роботи в юридичній клініці, на дві категорії – консультанти та помічники консультантів.

Наприклад, помічниками консультантів юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» є студенти 3-4 курсів денної форми навчання, які володіють теоретичними знаннями та необхідним мінімумом практичних навичок, але не мають права самостійно надавати консультації з правових питань громадянам. Помічник діє виключно під керівництвом консультанта у межах консультаційної групи та зобов'язаний виконувати його

індивідуальні завдання щодо підбору законодавчих і нормативних джерел з питань консультування громадян, ведення статистичного обліку. При цьому, помічнику заборонено самостійно проводити інтерв'ювання та консультування відвідувачів юридичної клініки. Консультантами юридичної клініки цього університету є студенти 5 курсів денної форми навчання (особи, які уже здобули освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр»), які володіють необхідними теоретичними знаннями й практичними навичками та здатні самостійно надавати правову допомогу при методичній підтримці кураторів юридичної клініки. Крім того, до консультування відвідувачів цієї юридичної клініки активно залучаються також аспіранти та слухачі Інституту підготовки професійних суддів університету (тобто, особи з освітньо-кваліфікаційним рівнем «спеціаліста» та «магістра» права) [2, с. 12].

При цьому співвідношення кількості студентів з вищою юридичною освітою до студентів молодших курсів в юридичній клініці Національного університету «Одеська юридична академія» є доволі високим, що спростовує доводи про невідповідність правової допомоги, яка надається в юридичній клініці, ознакам кваліфікованої правової допомоги.

До того ж, як справедливо відзначають ряд авторів, сучасна правова система настільки ускладнилася, що навіть наявність в особи вищої юридичної освіти недостатньо для захисту її прав, а кваліфікованої спеціалізованої юридичної допомоги потребуватимуть всі громадяни (в тому числі й ті, які мають дипломи вищих юридичних навчальних закладів).

2. Зарахування студентів до юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» (як і до юридичних клінік при інших провідних вищих навчальних закладах України юридичного профілю) здійснюється на основі конкурсного відбору, умови якого встановлюються юридичною клінікою. Конкурсний відбір є обов'язковою умовою формування персонального складу студентів-клініцистів згідно з Типовим положенням про юридичну клініку вищого навчального закладу (далі – Типове положення) [11].

Безперечно, що конкурсний відбір студентів до діяльності в юридичній клініці не можна порівнювати із кваліфікаційним іспитом на право здійснення адвокатської діяльності, однак такий конкурс є своєрідним механізмом забезпечення достатньо високого рівня компетентності та добросовісності консультантів та помічників консультантів юридичних клінік, а отже – кваліфікованості правової допомоги, яка ними надається.

З іншої сторони, як слушно зауважив П. М. Рабінович, «...видається надмірним применшення ролі нашої юридичної освіти як такої, яка начеби сама по собі не забезпечує належного рівня професійності й не гарантує якості пропонованих юристом послуг, та «возвеличення» кваліфікованості будь-якого адвоката, котрий теж є «продуктом» тієї ж системи юридичного навчання. Якщо вітчизняна юридична освіта з її науковим підґрунтям і неабиякими державними капіталовкладеннями не є такою гарантією, а відповідний диплом державного зразка ще не є достатнім доказом професійності його власника, то й цінність свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю навряд чи буде більшою (зокрема тому, що питання кваліфікаційного іспиту для юриста, який виявив бажання стати адвокатом, не виходять за рамки навчального плану вузівської підготовки юриста (тобто фахівця у галузі права). У будь-яких середовищах професійних юристів завжди є як висококваліфіковані, так і недостатньо кваліфіковані фахівці» [12, с. 7].

3. У своїй діяльності юридичні клініки, крім Типового положення та інших внутрішніх актів з організації роботи, керуються також документами, розробленими у 2003 – 2005 рр. всеукраїнською громадською організацією «Асоціація юридичних клінік України» (зокрема, Стандартами юридичних клінік України та Етичним кодексом юридичної клініки в Україні).

Стандарти юридичних клінік України були прийняті з метою забезпечення єдиного підходу до організації діяльності юридичних клінік в Україні, відмежування юридичних клінік від інших форм об'єднань студентів та молодих юристів, які надають юридичну допомогу населенню, формування професійних навиків юриста у студентів вищих юридичних навчальних закладів та факультетів. В свою чергу, Етичний кодекс юридичної клініки в Україні покликаний врегулювати етичні засади організаційної діяльності учасників юридичної клініки – студентів, викладачів, фахівців-практиків у процесі виконання завдань юридичної клініки. Положення цього Кодексу розкривають зміст принципів, на яких повинна будуватися діяльність кожної юридичної клініки, визначаються взаємовідносини між співробітниками та студентами-клініцистами в юридичній клініці, а також їх взаємовідносини з відвідувачами юридичної клініки.

Таким чином, юридичним клінічним рухом України уже давно сформовано відповідні професійні стандарти діяльності юридичних клінік та етичні норми надання студентами-клініцистами безоплатної правової допомоги відвідувачам юридичних клінік, що свідчить про наявність ще однієї ознаки «кваліфікованості» такої допомоги.

4. Як вбачається з аналізу Типового положення, обов'язковими елементами структури юридичної клініки є її керівники, які здійснюють загальне та поточне керівництво, інші співробітники (викладачі-куратори, завідувачі секторами, адміністратори, методисти, лаборанти тощо), які надають необхідну методичну та теоретичну підтримку студентам-консультантам.

До посадових обов'язків викладачів-кураторів юридичної клініки відноситься вирішення питання про прийнятність справи, її направлення до студента, забезпечення теоретичної підготовки, яка є складовою програми юридичної клінічної освіти студента, здійснення контролю за діяльністю студентів на відповідність правової допомоги вимогам законодавства і професійної етики.

Як свідчить досвід діяльності юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» необхідною умовою забезпечення надання студентами-клініцистами якісних правових послуг є обов'язкове залучення до діяльності юридичної клініки в статусі кураторів саме практикуючих юристів та адвокатів з багаторічним досвідом правозахисної діяльності.

Більше того, згідно положень відповідного законопроекту, який знаходиться на розгляді Верховної Ради України та підготовлений до другого читання, безоплатна вторинна правова допомога в юридичній клініці надається студентами-консультантами під контролем осіб (кураторів) з числа адвокатів, які є відповідальними за проходження практичного навчання та проведення навчальної практики таких студентів в юридичній клініці, а також включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі за контрактом, або до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну допомогу на тимчасовій основі на підставі договору.

Як бачимо, багатолітня правозахисна практика юридичних клінік в Україні розробила механізм професійного контролю за якістю правової допомоги, наданої студентами-клініцистами.

5. Що стосується ознаки незалежності суб'єкта надання такої допомоги від впливу третіх осіб, то незалежність консультанта та інших співробітників юридичної клініки у виконанні своїх прав та обов'язків передбачає їх свободу від будь-якого протиправного впливу, тиску чи втручання в діяльність.

Виконуючи доручення відвідувача юридичної клініки консультанти та інші співробітники юридичної клініки повинні керуватись лише законом, вказівками керівника та кураторів юридичної клініки, а також власним уявленням про оптимальний варіант вирішення справи. Цей принцип діяльності юридичної клініки закріплений

в Етичному кодексі юридичної клініки в Україні, а його дотримання забезпечується обов'язком студентів-клініцистів не допускати у своїй діяльності компромісів, що применшували б їх незалежність, з метою догодити відвідувачу, суду, іншим державним органам, третім особам, якщо такі компроміси розходяться з законними інтересами відвідувача, перешкоджають належному наданню йому правової допомоги та суперечать вимогам цього Кодексу.

Більше того, за результатами багаторічної правозахисної діяльності юридичної клініки Національного університету «Одеська юридична академія» в проєкті нової редакції Стандартів діяльності юридичних клінік України передбачено обов'язок студентів-клініцистів інформувати керівника чи кураторів юридичної клініки про будь-який вплив на них зі сторони третіх осіб під час надання правової допомоги, а також право керівника юридичної клініки вживати відповідних та адекватних заходів реагування (в тому числі, за погодженням з керівником вищого навчального закладу звертатися з цього приводу до правоохоронних органів).

Отже, за належної організації діяльності юридичної клініки її персонал здатний забезпечити незалежність студентів-консультантів як безпосередніх суб'єктів надання кваліфікованої правової допомоги відвідувачам юридичних клінік.

6. Існує також думка, що у студентів-консультантів в юридичних клініках немає та й не може бути обов'язку зберігати таємницю (навіть у тих випадках, коли до них звертаються просто за усною консультацією).

В той же час, конфіденційність є одним із основних принципів діяльності юридичних клінік в Україні, який закріплений на нормативно-правовому рівні. Дотримання цього принципу є необхідною умовою довірчих відносин між співробітниками, студентами-клініцистами та відвідувачем юридичної клініки. Зміст цього принципу полягає в тому, що інформація, отримана консультантом юридичної клініки від відвідувача, а також про відвідувача (зокрема, щодо його особи) або інших осіб у процесі надання консультацій, може бути використана лише у навчальних цілях та за умови отримання від них попередньої письмової згоди.

Таким чином, за результатами аналізу діяльності юридичних клінік при вищих навчальних закладах України юридичного профілю можна зробити висновок про те, що за своїм характером правова допомога, яка надається студентами-консультантами в юридичних клініках нашої держави, відповідає ознакам кваліфікованої правової допомоги.

Бібліографічний список

1. Ківалов С. В. Юридичні клініки в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку / С. В. Ківалов // Матеріали Всеукраїнського круглого столу з представниками юридичних клінік (м. Одеса, 28.10.2011 року) / За заг. ред. акад. С. В. Ківалова. – Одеса, 2011. – С. 32.
2. Положення про юридичну клініку Національного університету «Одеська юридична академія» / За заг. ред. акад. С. В. Ківалова. – Одеса, 2011. – 24 с.
3. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» щодо визначення статусу юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=45025. – Назва з екрану.
4. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. // Голос України – 2011 р. – № 122.
5. Миронов А. Л. Реализация конституционного права человека и гражданина на получение квалифицированной юридической помощи при осуществлении правосудия: автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата юридических наук : спец. 12.00.02; 12.00.11 «Конституционное право; муниципальное право» / А. Л. Миронов. – М., 2009. – 25 с.
6. Гражданские права человека: современные проблемы теории и практики / Под. Ред. Ф. М. Рудинского. – М., 2008. – 480 с.
7. Резник Г. М. К вопросу о конституционном содержании понятия «квалифицированная юридическая помощь» / Г. М. Резник // Адвокат. – 2007. – № 4. – С. 25-27.
8. Белик В. Н. Правовые аспекты реализации конституционного права на квалифицированную юридическую помощь / В. Н. Белик // Закон России: опыт, анализ, практика. – 2009. – № 7. – С. 106-109.
9. Кипнис Н. М. Корпоративная независимость адвокатуры как гарантия конституционного права граждан на получение квалифицированной помощи / Н. М. Кипнис // Адвокатура. Государство. Общество: Сборник материалов Всероссийских научно-практических конференций 2004-2005 гг. – М. – 2006. – С. 95-106.
10. Калачева Е. Н. Деятельность адвоката по оказанию юридической помощи несовершеннолетним: монография. – М. : Федеральная палата адвокатов, 2012. – 184 с.
11. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України : Наказ Міністерства освіти та науки України від 03.08.2006 р. // Офіційний вісник України – 2006 р. – № 32. – С. 680.

12. Рабінович П. Захист прав і правова допомога: проблеми конституційно-судової інтерпретації / П. Рабінович, Д. Гудима, В. Гончаров // Юридичний вісник України. – 2013. – № 13. – С. 6-7.

В статье осуществлен анализ системы научных взглядов и разработок по проблематике квалифицированной правовой (юридической) помощи, определены основные признаки, которым должна соответствовать такая помощь. Проведен общетеоретический анализ правовой помощи, оказываемой юридическими клиниками высших учебных заведений Украины юридического профиля, на предмет ее соответствия требованиям квалифицированной правовой помощи.

The article presents an analysis of scientific views on the problems and development of qualified legal (legal) assistance; key attributes that must be met such assistance are identified. General theoretical analysis of the legal assistance provided by legal clinics of higher educational institutions of Ukraine legal profile held, for compliance with the requirements of a qualified legal assistance.

Стаття надійшла до редколегії 28.10.2013